

Turcizmi u zbirci pripovijetki *Hadžijin mač* – pojmovna i klasifikacija prema vrstama riječi (Tvorbeni aspekti turcizama)

Sanja Merzić

SAŽETAK: Tema ovog rada je pojmovna i klasifikacija prema vrstama riječi turcizama iz sedam pripovijetki Hamze Hume iz zbirke *Hadžijin mač* (1955): *Hadžijin mač*, *Babanova bijeda*, *Oluja*, *Gorštaci*, *Kad tutnji iza brda*, *Ašikovanje* i *Sevdalijina ljubav*. Motivaciju za istraživanje pronašli smo u frekventnoj upotrebi turcizma u bosanskom jeziku, s fokusom na upotrebu ove vrste riječi u jeziku bosanskohercegovačkog pisca Hamze Hume. U sklopu pojmovne klasifikacije istraživali smo turcizme kojima se označavaju: zanimanja, zvanja i titule, razni predmeti (kućanski, odjevni, ...), alati, oružje i sl., hrana i piće, životinje, biljke, razne materije i materijali i slično, građevinski pojmovi, arhitektura i slično, nazivi vezani za pojmove iz vremena turske uprave, nazivi po osobini i apstraktne imenice, sakralna leksika, rodbinske veze i slično, ostala leksika: geografski pojmovi; medicina i slično; muzika; novac, mjere i slično. U oblasti kalsifikacije turcizama prema vrstama riječi istraživali smo u kojoj mjeri se turcizmi javljaju kao promjenjive, polupromjenjive i nepromjenjive riječi. Također smo se bavili i tvorbenim aspektom turcizma, s naglaskom na imenice, glagole i pridjeve kao riječi koje su u najvećoj mjeri preuzete u bosanski jezik iz turskog/orijentalnih jezika i koje su dalje u bosanskom jeziku prošle proces ili procese prilagodbe našem gramatičkom sistemu.

Rezultati pokazuju da su u analiziranim pripovijetkama, a s obzirom na pojmovnu klasifikaciju, prisutni turcizmi iz svih oblasti koje čine ovaj tip klasifikacije. Na planu klasifikacije prema vrstama riječi uočene su gotovo sve vrste promjenjivih i polupromjenjivih vrsta riječi (s izuzetkom zamjenica i brojeva) te sve vrste nepromjenjivih riječi osim prijedloga. Razloge nepronaska određenih vrsta navodimo u radu. Na planu tvorbe uočeno je da imenice nastaju od orijentalne osnove i nastavaka iz jezika primaoca, glagoli od imenica, pridjeva ili glagola iz turskog jezika, a pridjevi procesom sekundarne adaptacije na terenu jezika primaoca.

Ključne riječi: *turcizmi, pojmovna klasifikacija, klasifikacija prema vrstama riječi, tvorba turcizama, Hamza Hume, Hadžijin mač*

Turkish Loan-words in the Collection of Stories *Hadžijin mač* – Conceptual and Classification According to Word Types (Turkish Loan-words Formation Aspects)

ABSTRACT: Theme of this paper is conceptual and classification based on word types of Turkish loan-words from seven Hamza Hume's stories taken from the collection *Hadžijin mač* (1955): *Hadžijin mač*, *Babanova bijeda*, *Oluja*, *Gorštaci*, *Kad tutnji iza brda*, *Ašikovanje* and *Sevdalijina ljubav*. Motivation for research was found in frequent use of Turkish loan-words in Bosnian language with the focus on its use in the language of Bosnian and Herzegovinian writer Hamza Hume. As a part of conceptual classification we have researched Turkish loan-words used to mark: occupations, callings, titles, various objects (household, clothing, ...), tools, weapons et cetera, food and beverages, animals, plants, different matters and materials, etc., construction terms, architecture, etc., names related to objects from the time of Ottoman administration, names based on one's characteristic and abstract nouns, sacral lexic, family relations, etc., other lexic: geographic terms; medicine etc.; music; money; measurements, etc. In the area of classification according to word types, we have researched in which quantity Turkish loan-words appear in a group of declinable, semi-declinable and indeclinable words. Also, we've researched formation of Turkish loan-words, especially focusing on nouns, verbs and adjectives, as they are the ones mostly loaned from Turkish/oriental languages to Bosnian language in which they have passed through further process or processes of adjustment to our grammatical system.

Results show presence of Turkish loan-words from the area of conceptual classification in all analyzed stories. In the area of classification according to word types, almost all types of declinable and semi-declinable words were found (except pronouns and numbers) as well as all types of indeclinable words except propositions. Analysis of formation of loan-words has shown that nouns are formed from oriental base and an extension from the language receiver, verbs from nouns, adjectives and verbs from Turkish language and adjectives through a process of secondary adaptation in the territory of language receiver.

Keywords: *Turkish loan-words, conceptual classification, classification according to types of words, Turkish loan-words formation, Hamza Hume, Hadžijin mač*

UVOD

Broj turcizama navedenih u rječniku *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Abdulaha Škaljića pokazuje da bosanski jezik obiluje ovim leksičkim jedinicama – 8.742 jedinike u osnovnom i u naknadno razvijenim, izvedenim oblicima, a Asim Peco navodi i mogućnost da ih je preko 10.000. Turcizmi su posuđivani *zbog potrebe i radi mode* (Vajzović, 1999, str. 12), što znači da se s dolaskom nove administracije, vojnog aparata, religije i ostalih civilizacijskih segmenata javila i potreba za razumijevanjem svih aspekata novog društva nastal dolaskom Osmanskog carstva kao i potreba uključivanjem u isto. S druge strane, približiti se vladajućem sloju bio je znak prestiža, *pa se domaće stanovništvo ugledalo na Turke u ophođenju, odijevanju, običajima, ali i jezički* (Vajzović, 1999, str. 12).

Peco (2007) kaže da su turcizmi *najčešće, dolazili da imenuju ono što je kao novo ulazilo u naš jezik, da imenuju predmete i pojmove koji su dolazili sa novim društvenim uređenjem i novijim međuljudskim odnosima (...)* (str. 297)

Isti autor turcizme definiše kao *riječi orijentalnog porijekla, koje su različitim putevima, i u različitim vremenima, ulazile u naš leksički fond* (2007, str. 10), a kaže i da se da sve ne pripadaju turskom leksičkom fondu niti su nam sve riječi došle posredstvom Turaka i da je bilo prijedloga da se zovu orijentalizmima (op. a. što je danas ustaljeno), što bi više odgovaralo njihovom porijeklu, ali je prvi naziv ustaljen i nema potrebe da se mijenja (2007, str. 10).

Veliki broj turcizama koji su nekada bili u svakodnevnoj upotrebi danas više nisu, tj. umjesto u svakodnevnoj upotrebi, nalazimo ih isključivo u rječnicima ili su prepoznatljiva karakteristika jezika pisca određenog vremena ili su, pak, zamijenjeni novim riječima. Promjenom društvenih oklonosti (načina života, nestankom zanata, raznih oblika trgovine, načina izgradnje i odjevanja, smjenom generacija, tj. odlaskom onih koji su ih upotrebljavali), turcizmi svoje mjesto ustupaju drugim riječima. Tako svakodnevna komunikacija ostaje siromašna za jedan sloj riječi, ali se zato obogaćuje drugim slojem, iako, vjerujemo, značenjski ne jednako bogatim.

KORPUS I KLASIFIKACIJA TURCIZAMA

Korpus na kojem smo bazirali istraživanje čini sedam pripovijetki iz zbirke *Hadžijin mač* (1955). To su pripovijetke: *Hadžijin mač, Babanova bijeda, Oluja, Gorštaci, Kad tutnji iza brda, Ašikovanje i Sevdalijina ljubav*.

Rudolf Filipović turcizme klasificira:

1. *alfabetски*
2. *prema predmetu*
3. *prema vrstama riječi*
4. *prema gramatičkim nivoima*
5. *prema stupnju i načinu integracije*
6. *prema tome koliko su poželjni i potrebni* (Vajzović, 1999, str. 42).

Odabrali smo dva tipa klasifikacije: pojmovnu i klasifikaciju prema vrstama riječi. Ovi tipovi klasifikacije su odabrani iz razloga što nude široku osnovu za

istraživanje turcizama, ne samo iz ugla jezika (vrste riječi, najučestalije vrste riječi), već i iz aspekta historije, kulture, biologije, gastronomije itd. – nude podatke o imenovanju pojmova iz raznih oblasti: građevinarstva, sakralne leksike, rodbinskih veza, hrane i pića, muzike, medicine, životinjskog i biljnog svijeta itd.

Klasifikaciju smo bazirali na statističkim podacima koji su nam dali tačnu brojku turcizama pronađenih u iznad navedenim pripovijetkama.

Također smo se bavili i tvorbenim aspektom, odnosno procesima nastanka imenica (orijentalna osnova + naš sufiks), glagola (glagoli nastali izvođenjem od turskog glagola i glagoli izvedeni od imenica ili pridjeva orijentalnog porijekla), pridjeva (pridjevi nastali dodavanjem našeg sufiksa na imenicu, glagol, pravi pridjev ili prilog) i ostalih polupromjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi.

TIPOVI KLASIFIKACIJE

Pojmovna klasifikacija

Ovom tipu klasifikacije pristupili smo tako što smo pronađene lekseme podijelili u grupe, a vođeni podjelom koju navodi Hanka Vajzović u djelu *Orijentalizmi u književnom djelu – Lingvistička analiza*. U pitanju su grupe:

- zanimanja, zvanja i titule,
- razni predmeti (kućanski, odjevni, ...), alati, oružje i sl.,
- hrana i piće,
- životinje, biljke, razne materije i materijali i slično,
- građevinski pojmovi, arhitektura i slično,
- nazivi vezani za pojmove iz vremena turske uprave,
- nazivi po osobini i apstraktne imenice,
- sakralna leksika, rodbinske veze i slično,
- ostala leksika: geografski pojmovi; medicina i slično; muzika; novac, mjere i slično.

Poredbe radi, Škaljić navodi slijedeću podjelu, a gdje možemo vidjeti i brojnost turcizama u našem jeziku

- *vjera i običaji... 670 riječi*
- *pravo i administracija... 453 riječi*
- *zanati... 286 riječi*
- *odjeća i obuća... 271 riječ*
- *pokustvo... 234 riječi*
- *jelo i piće... 212 riječi*
- *trgovina, novac... 172 riječi*
- *život, svijet... 168 riječi*
- *građevinarstvo... 167 riječi*
- *vojska... 166 riječi*
- *oružje i ratna oprema... 113 riječi* (Peco 2007, str. 296).

Zbog ograničenja broja stranica, nećemo biti u mogućnosti navesti turcizme iz svih analiziranih pripovijetki te navodimo odgovarajući broj primjera. Nakon navođenja primjera za sve grupe, dajemo i kratka objašnjenja upotrebe turcizama.

U grupu *zanimanja, zvanja, titule* svrstali smo sljedeće turcizme:

- iz pripovijetke *Babanova bijeda: mušterije, kasapin*,
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: aga* i oblici *age, agama*,
- iz pripovijetke *Ašikovanje: mujezini*,
- iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav: mujezin, baštovan* (ponavlja se dva puta) i *baštovanom, hadžija* i oblici *hadžije, hadžiju, hadžijama*.

U grupu *razni predmeti (kućanski, odjevni, ...), alati, oružje i sl.*:

- iz pripovijetke *Hadžijin mač: džuba, časa* (riječ se ponavlja osam puta), *čase* (ponavlja se dvanaest puta), *časo, časama* (ponavlja se dva puta), *balčaka*,
- iz pripovijetke *Babanova bijeda: saruk, čibuk* (ponavlja se tri puta), *papučama, postole* (ponavlja se tri puta) i oblici *postolu, postolama, ćup* (ponavlja se tri puta) i oblik *ćupu* (ponavlja se dva puta); *čekićem, sećiju*,
- iz pripovijetke *Oluja: alat*,
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: dolafu, dolafa, rafovima, čokanj* (ponavlja se četiri puta) i oblik *čoknja; lulu* (ponavlja se tri puta); *duhan-kesu, čanka, jastuke, kazanom*,
- iz pripovijetke *Ašikovanje: čevrmu, đerđef* i oblici *đerđefu i đerđeča, dimija*,
- iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav: šilte i šiltetu* (ponavljaju se dva puta), *dimije, čenarče* i oblik *čenarčetom, ibrici, jastuk* i oblik *jastucima, ćilim* i oblik *ćilimu* (ponavlja se dva puta), *hasure, tezgama, sarukom, feredžu, dizgina*.

U grupu *hrana i piće*:

- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: kafe* i oblici *kafu, kavu, rakiju* (ponavlja se dvanaest puta) i oblici *rakije* (ponavlja se sedam puta), *rakijom* (ponavlja se četiri puta).

U grupi *životinje, biljke, razne materije i materijali i slično* nalaze se turcizmi:

- iz pripovijetke *Ašikovanje*: a) biljke – voće, povrće, cvijeće: *zumbul* i oblici *zumbule* (ponavlja se tri puta), *zumbul, behara* (ponavlja se tri puta) i oblik *beharom, jasmina* (ponavlja se dvaput) i oblik *jasmini*; b) životinje: *kumrija* (ponavlja se dva puta),
- iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav*: a) biljke – voće, povrće, cvijeće, drveće: *šandude* (ponavlja se dvaput) i oblici *šandudu, šandudom, patlidžane, narovi, almu*; b) vrste takanina: *lahura, čereča, burundžuk*,
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda*: a) biljke – voće, povrće, cvijeće: *bostan* (ponavlja se dvaput), a u pitanju je upotreba imena biljke u značenju fraze: *Obrati bostan*.

U grupi *građevinski pojmovi, arhitektura i slično*:

- iz pripovijetke *Hadžijin mač: budžaka, džamija* i oblici *džamiju* (ponavlja se četiri puta), *džamijom* (ponavlja se dva puta), *mahala, zvekirom, dućanu* i oblici *dućana, dućane*,
- iz pripovijetke *Babanova bijeda: dućan* (ponavlja se sedam puta), oblici *dućana, dućani* (ponavlja dva puta) i oblik *dućanom* koji se ponavlja dvaput,

kafani i kafane, mahala, baštama, kanata, sokake, avlije i oblici: *avlijom, avliji, avliju, čaršiju* i oblik *čaršiji, čoškom, baklanicom*,

- iz pripovijetke *Oluja: tezgu* i oblik *tezgom, kanatima, čoše*,
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: čardak* i oblik *čardaka* (ponavlja se dva puta), *odžaka, pendžer, badža, dućana* (ponavlja se triput) i oblik *dućanu* (ponavlja se dvaput), *kule, avlije* i oblik *avliju* (ponavlja se dvaput), *česmu* (ponavlja se dva puta) i *česme, čošku, tavanicu*,
- iz pripovijetke *Ašikovanje: pendžera, kanat* (ponavlja se dvaput) i oblik *kanata, bašti* (ponavlja se triput) i oblici *baštu* (ponavlja se dvaput), *baštama* (ponavlja se triput), *mahali* (ponavlja se dvaput) i oblik *mahale, sokaci, čaršija, minare* i *minareta, kapidžik* (ponavlja se dva puta) i oblik *kapidžika* (ponavlja se dva puta), *odaju*,
- iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav: čoška, čošetima, bašta* (ponavlja se dvaput) i oblici *baštu, bašte* (ponavlja se četiri puta), *baštama* (ponavlja se pet puta), *baštovan* (ponavlja se dva puta), *sokake* i oblici *sokakom* (ponavlja se tri puta) *sokacima* (ponavlja se tri puta), *aviliji* (ponavlja se dva puta) i oblici *avliju* (ponavlja se dva puta), *avlijama, avlijom, konaku* (ponavlja se dva puta) i oblici *konaka, konake, konacima, mahala* (ponavlja se dva puta), *mahale, mahali* (ponavlja se tri puta), *mahalom, česmi, minaretu* i *minareta, demire* (ponavlja se dva puta), *kapidžik i kapidžika, čaršija* (ponavlja se dva puta) i oblik *čaršijom, tezgama, pendžer, mehani* i *mehanama, odžaka, odžaku, kafanam, kanat*.

U grupi *nazivi vezani za pojmove iz vremena turske uprave*:

- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: buljuke, dahiluk*.

U ostalim analiziranim pripovijetkama ovaj sloj turcizama nije pronađen.

U grupi *nazivi po osobini i apstraktnne imenice* nalaze se turcizmi:

- iz pripovijetke *Hadžijin mač: komšije* (ponavlja se četiri puta), *palančana*,
- iz pripovijetke *Oluja: kavgadžija, džinovi*,
- iz pripovijetke *Gorštaci: div*,
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: zeman, vakta* i oblici *vaktu, vaktom, dumanu, komšija, zulum* i *zulumima* (ponavlja se dva puta), *jagmu, badava, džaba, džin, mamurluk*,
- iz pripovijetke *Ašikovanje: ašikovanje* i *ašikovanja, komšinici, komšiluku*,
- iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav: sevдах* (ponavlja se dva puta), *džinovi, dert* (ponavlja se dva puta) i oblici *derta, dertova, dertom, mezeluk, akšamluk, dumanu, sevdalija, čemer* i *čemera*.

U grupi *sakralna leksika, rodbinske veze i slično*:

- iz pripovijetke *Babanova bijeda: bajram* (ponavljala se tri puta),
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: babo* (ponavlja se tri puta).

U grupu *ostala leksika* svrstani su turcizmi iz oblasti:

- a) *geografski pojmovi*:

- iz pripovijetke *Babanova bijeda: palanci, palanke*,
  - iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav: at-mejdan* (ponavlja se dva puta).
- b) *medicina i slično:*
- iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: bubrega i bubrezi*.
- c) *muzika:*
- iz pripovijetke *Sevdalijina ljubav: šargija* i oblici *šargiji, šargije, defu, tambura*.
- d) *novac, mjere i slično:*
- iz pripovijetke *Hadžijin mač: para*,
  - iz pripovijetke *Kad tutnji iza brda: pare* (ponavlja se pet puta).

Turcizmi iz grupe *zanimanja, zvanja i titule* upotrebljeni su u svrhu predstavljanja vremena radnje pripovijetki, a i da bi se okarakterizirali likovi priča, njihov društveni sloj, porijeklo, odnos prema drugim likovima i dešavanjima u sredini u kojoj žive.

Turcizmi navedeni u grupi *razni predmeti (kućanski, odjevni...), alati, oružje i slično*, kao i turcizmi iz prve grupe, imaju ulogu prikazivanja vremena u kojem se odvija radnja priče – predmeti (kućanski, odjevni, alatke) prikazuju dom tog perioda, nošnju i alatke koje su služile privređivanju.

Turcizmi iz grupe *hrana i piće* izuzetno su rijetki – u analiziranim pripovijetkama pronađena su samo dva, ako se izuzmu ponavljanja istog oblika. Ova grupa turcizama ukazuje na prisustvo pojmova iz orijentalne kuhinje u bh. jezičkom blagu, a upotrebljavani su iz razloga što za njih ne postoje odgovarajuće zamjene u bosanskom jeziku, kao i veliki broj ostalih turcizama.

U grupi *životinje, biljke, razne materije, materijali i slično* pronašli smo najviše naziva biljaka, tek jedan naziv za životinju i tri naziva tkanina. Upotreba naziva biljaka i životinja je u funkciji stvaranja sevdalijiske atmosfere, atmosfere zanosa i erosa kada je ljubav dvoje mladih na vrhuncu, baš kao i kada su biljke u punom cvatu.

Turcizmi iz grupe *građevinski pojmovi, arhitektura i slično* su u funkciji prikazivanja bosanskohercegovačke sredine, sokaka, mahala, čaršija, sela i kasaba, specifične orijentalne arhitekture i često su kao strane riječi u našem jeziku nezamjenjive.

Samo su dva pronađena turcizma koja pripadaju grup *nazivi vezani za pojmove iz vremena turske uprave: buljuka i dahiluk*, a svrha upotrebe je, prema riječima Vajzović (1999), potreba *da se dočara jedno vrijeme i prilike u njemu* (str. 47).

Turcizmi iz grupe *nazivi po osobini i apstraktne imenice* upotrebljeni su da se prikaže individua koja nosi određeni naziv zbog neke osobine koja joj je svojstvena ili pripisana: *komšija, kavgadžija, palančanin, sevdalija*; natprirodno biće: *div, džin*; vremenska odrednica: *zeman, vakat*; čežnja i ljubav: *sevdah, dert, ašikovanje, čemer*. Ovi turcizmi imaju stilsku funkciju, naročito oni spomenuti u posljednjoj grupi.

U grupi *sakralna leksika, rodbinske veze i slično* samo su dva turcizma: *bajram* i *babo*, a grupa kojoj pripadaju definira smisao njihove upotrebe.

Turcizme u grupi *ostala leksika* čine geografski i muzički pojmovi, nazivi iz medicine i svega što je u vezi s medicinom te pojmovi u vezi s novcem, mjerama i sl.

Upotreba varira u zavisnosti da li se označava manja sredina (palanka) ili mjesto gdje se održavaju konjske utrke, pa sve do naziva muzičkih instrumenata: *šargija, def, tambura* i naziva kakvi su *bubreg* i *para*.

Klasifikacija prema vrstama riječi

Ovu klasifikaciju smo izvršili istražujući u pripovijetkama broj turcizama koji pripadaju promjenljivoj, polupromjenljivoj i nepromjenljivoj vrsti riječi. Najprije nas je interesovao broj imenica. U osnovnom obliku smo pronašli 116 imenica, odnosno 337 imenica u različitim padežnim oblicima. Od toga je 36 imenica ženskog roda, 74 imenice su muškog roda, a 6 imenica je srednjeg roda.

Imenicama ž. r. imenovana su *zanimanja*: mušterija, badža; *predmeti*: časa, džuba, papuča, postola, duhan-kesa, torba, čarapa, čevrma, dimije, hasura, tezga, feredža; *pića*: kafa, rakija; *životinjske i biljne vrste*: kumrija, alma; *muzički instrumenti*: šargija, tambura; *građevine i pojmovi iz arhitekture*: džamija, kula, česma, kafana, tavanica, odaja, mehana, čaršija; *lokacije*: bašta, avlija; *novac*: para; *vrste tkanina*: čereća te *imenice koje svrstavamo u kategoriju apstraktnih imenica i nazivi po osobini*: jagma, komšinica.

Imenica m. r. ima mnogo više od imenica ž. r., a njima su, pored kategorija spomenutih iznad, obuhvaćene i dodatne kategorije poput pojmova iz *medicinske*: bubreg; *sakralne leksike i rodbinskih veza*: bajram, babo te *imenice kojima se označavaju pojmovi iz turske uprave*: buljuk, dahiluk. Ostale kategorije čine: *građevinski pojmovi*: budžak, zvekir, dućan, kanat, sokak, čošak, čardak, odžak, pendžer, kapidžik, konak, demir; *nazivi po osobini i apstraktne imenice*: komšija, palančanin, kavgadžija, džin, div, zeman, vakat, duman, zulum, mamurluk, komšiluk, sevdah, dert, mezetluk, akšamluk, sevdalija, čemer; *geografski pojmovi*: palanka, at-mejdan; *muzički instrumenti*: def; *zanimanja i zvanja*: kasapin, aga, mujezin, baštovan, hadžija; *predmeti*: balčak, saruk, čibuk, ćup, sepet, čekić, jastuk, kazan, džep, torbak, ćilim, ibrik, sećija, alat, dolaf, raf, čokanj, lula, čanak, sanduk, sat, đerdef, dizgin; *tkanine*: lahur, burundžuk; *biljne vrste*: bostan, zumbul, behar, patlidžan, nar.

Imenicama srednjeg roda imenovani su *kućanski predmeti*: šilte, čenarče; *građevinski pojmovi*: čoše, minare i *apstraktne imenice*: ašikovanje.

Navodimo nekoliko primjera:

1. „Samo Hadžija, gladan, sjedio je mirno na kamenu pred *džamijom* i odmarao se od svojih velikih pobjeda nad poganjacima. Poslije se digao i, obasjan suncem, krenuo put *mahala* da potraži svoje *čase*.“ („Hadžijin mač“, 1955, str. 11)
2. „I Biber, stari *sevdalija*, polako, klecava hoda, uputi se preko Šetališta put Zahuma, noseći u sebi neki *čemer* života i bol za minulim ljetom. Još jedan *dert* više, još jedna i još stotine čaša i *dertova*, a oko samohrane Biberove kuće pjeva jesenji vjetar pjesmu beskućnika, pjesmu samohranih. Svejedno ima nešto u toj pjesmi što ne mogu da nadoknade ni najviša blaga u životu; ima nešto što niko ne može da shvati u *mahali*. To je cio jedan svijet koji Biber nosi u sebi, svijet od slatkog *čemera* i žalbe za životom.“ (*Sevdalijina ljubav*, 1955, str. 191)

Kada su u pitanju glagoli, pronašli smo osam glagolskih oblika od kojih se neki ponavljaju više puta: glagol *juriti* (javlja se dva puta u obliku *juri*, dva puta u obliku *jurio* i jednom u obliku *jure*), *uhapsiti*, *hamaliti* (ponavlja se dva puta u obliku *hamali*), *huktati* (u obliku *hukti*), *harati* (u obliku *harala*), *ašikovati* (u obliku *ašikuju*), *mezetiti* (u obliku *mezeti*) i glagol *sevdisati* (u obliku *sevdiše* se ponavlja tri puta):

1. „Ali kada ogranuše topliji dani i oživje čaršija, trže se i Baban: nabavi dvokolocu, pa poče da *hamali*.“ (*Babanova bijeda*, 1955, str. 34)
2. „Djevojke *ašikuju*, a ti sjediš kod kuće. Šta ti je, zaboga? – pita me majka.“ (*Ašikovanje*, 1955, str. 169)

Osim ovih glagola, pronašli smo i primjer analitičke glagolske forme, tj. konstrukcije: imenica orijentalnog porijekla + glagol našeg porijekla: *zulum činiti*. U turskom jeziku također se javlja ova forma u konstrukciji: imenica/pridjev + gl. olmak/etmek.

1. „Da ti vidiš kad ja *zulum činim*.“ (*Kad tutnji iza brda*, 1955, str. 124)

Pronađenih pridjeva je također devet, ali se, kao što je bio slučaj s glagolima i imenicama, jedan pridjev javlja se u više oblika, npr. *džamisko* (javlja se i u oblicima *džamiske* i u obliku *džamiskom* tri puta); *bašenu*, *palanačkim*, *ramazanske* (ponavlja se dva puta), *kalajisano*, *avliških*, *halala*, *nahereni*, *bakren*.

1. „Duva bura i brije po iskrivljenoj ulici, a *nahereni* dućani, kao podapete stupice, stisnuli se jedni do drugih pa čekaju mušterije.“ (*Babanova bijeda*, 1955, str. 32)
2. „Ni svijetle *ramazanske* noći nisu bile u stanju da odagnaju moju nesreću.“ (*Ašikovanje*, 1955, str. 169)

Prilozi koje smo u tekstu pronašli su: *šaretski*, *badava*, *džaba*, *uinat* (ponavlja se dva puta), *najuriš*.

1. „*Badava* će mi upropastiti vranca.“ (*Kad tutnji iza brda*, 1955, str. 134)
2. „Svak mu se sada činio kao živi oslonac, kao neki predmet za koji će uhvatiti da bi osjetio olakšanje. Ali, kao *uinat* niko nije dolazio.“ (*Kad tutnji iza brda*, 1955, str. 142)

Od ostalih vrsta riječi analizom je uočen jedan uzvik: *amin*, riječce: *baš* (ponavlja se dva puta) i *čak* te veznik: *jä* (ponavlja se dva puta, a u značenju je rastavnog veznika *ih*):

1. „*Amin!* Dabogda! – odgovara Fazla, (...)“ (*Sevdalijina ljubav*, 1995, str. 190)
2. „Braćo, – kaže Blaško Mačković – eto ja sam prolazio kroz njihove redove sa natovarenim konjima i, duše mi, *jä* bio ja, *jä* muha.“ (*Kad tutnji iza brda*, 1995, str. 136)

Na kraju, s napomenom da se brojao osnovni oblik riječi, u analiziranim pripovijetkama je ukupno: 116 imenica, 8 glagola, 1 analitička gl. forma, 9 pridjeva, 5 priloga, 2 riječce, 1 veznik i 1 uzvik u formi turcizma. Primjere zamjenica, brojeva i prijedloga turskog porijekla nismo pronašli, mada napominjemo da u turskom jeziku *ne postoji kategorija prijedloga kao u nas, već postoje postpozicije koje u stvari, imaju istu*

funkciju kao i naši prijedlozi. Izostanak ovih vrsta riječi, kao i nekoliko primjera riječca, veznika i uzvika opravdavamo činjenicom da se *brojevi*, *prijedlozi*, *veznici*, *uzvici*, *riječce posuđuju (...)*, *u principu*, *vrlo rijetko*, *vrlo sporadično*, *vezano tek za uže kontekstualne potrebe i prilike*, *ili se čak uopće ne posuđuju* (Vajzović 1999, str. 133). S druge strane, najviše imenica u analiziranom tekstu potvrđuje podatak da je u jeziku od svih posuđenih riječi najviše imenica, a razlog je taj što je *u prvi plan dolazila potreba da se imenuje predmet, pojam i slično* (Vajzović, 1999, str. 43).

TVORBA TURCIZAMA

Pored klasifikacije, predmetom analize su bili i procesi tvorbe imenica, glagola i pridjeva koje nalazimo u obliku turcizma u bosanskom jeziku. Ovi procesi su bili izuzetno aktivni i plodotvorni ako se uzme u obzir činjenica da se iz turcizma mogla graditi porodica riječi: *divan*, *divaniti*, *divanski...* Peco (2007) navodi dva procesa tvorbe: jedan gdje se na orijentalnu osnovu dodaju domaći tvorbeni morfemi, s čim u vezu dovodi činjenicu da su: *turcizmi (...)* *u našem jeziku postali tvorbeno produktivni kada su počeli da prihvataju naše tvorbenne morfeme, sufiksno-infiksno-prefiksno tipa* (str. 279), a drugi gdje tvorbeni morfemi orijentalnog porijekla dodavanjem na našu osnovu stvaraju nove riječi.

Dugogodišnjim kontaktom bosanskog i turskog jezika nastao je veliki broj *imenica* izvedenih od orijentalne osnove i nastavka iz jezika primaoca. Ovdje navodimo dva primjera: *torbak* (riječ je nastala od tur. riječi torba i našeg sufiksa -ak) i *ašikovanje*, imenica koja je nastala dvostrukom derivacijom, od turske imenice *ašik*: *ljubavnik*, *dragan*; *momak koji ašikuje*, *zaljubljeni (...)* (Škaljić, 1985, str. 102/3) izveden je naš glagol *ašikovati*, a od ovog glagola gl. imenica *ašikovanje*: *voditi ljubavni razgovor*, *udvaranje između momka i djevojke (...)* (Škaljić, 1985, str. 103). Kada su u pitanju *glagoli* orijentalnog porijekla, razlikuju se dva tipa: 1. glagoli koji su porijeklom od turskih glagola, 2. glagoli izvedeni od imenice ili pridjeva iz turskog jezika. Pronašli smo dva glagola koji pripadaju prvoj grupi, a to su glagol *juriti* (koji se ponavlja u različitim oblicima pet puta), a koji nosi značenje: *trčati*, *brzo ići naprijed* (Škaljić, 1985, str. 374) i koji je izveden od tur. *yürüme* *ići*, *hodati*, *napredovati* (Škaljić, 1985, str. 374) i *sevdisati* (koji se ponavlja tri puta), a znači: *ljubiti*, *voliti*, *milovati*, *ljubav voditi* (Škaljić, 1985, str. 562); izveden je od pridjeva *sevdi* što znači *ljubljeni*, *voljeni*, *zaljubljeni* (Škaljić, 1985, str. 562), a ovaj pridjev od od glagola *sevme* što znači *voliti*, *ljubiti*, *milovati* (Škaljić, 1985, str. 562). U drugu grupu svrstali smo glagole:

- *uhapsiti*. *zatvoriti*, *lišiti slobode* (Škaljić, 1985, str. 629) koji je izveden od našeg glagola *hapsiti*: *zatvarati*, *lišavati slobode* (Škaljić, 1985, str. 311), a ovaj glagol je izveden od imenice *haps* (*zatvor*) (Škaljić, 1985, str. 311) koja se u turskom jeziku javlja u liku *hapis*, a u arapskom, iz kojeg je preuzeta u tur., u liku *habs*) i našeg infinitivnog formanta -i(ti);
- *hamaliti* – glagol nismo pronašli ni kod Škaljića (1985) ni u *Rječniku stranih riječi bosanskog jezika* (2011), ali ga navodi Hanka Vajzović u djelu *Orijentalizmi u književnom djelu – Lingvistička analiza* kao jedan od glagola koji nastaju infinitivnim formantom -i(ti). Samim tim je vidljivo da glagol nastaje od imenice *hamal* koja je u naš

jezik preuzeta u obliku u kojem se javlja u tur. jeziku, a označava nosača (Škaljić: 1985, str. 307) (u turski jezik je preuzeta iz arapskog jezika u kojem ima oblik *hammāl*). U analiziranim pripovijetkama se ponavlja dva puta.

- *mezetiti: jesti mezu uz piće* (Škaljić, 1985, str. 463) je glagol koji je izveden od tur. imenice *meza*, *meze*, a koja je pak izvedena od istoimene perzijske imenice u izvornom značenju *poslastica* (Škaljić, 1985, str. 462), dok u b, h, s jezicima ima značenje: *zakuska, jelo koje se uzima uz rakiju ili vino. (...)* (Škaljić, 1985, str. 462). Infinitivni formant koji sudjeluje u nastanku ovog glagola je *-(i)ti*;
- *ašikovati: voditi ljubavni razgovor, udvaranje između momka i djevojke (...)* (Škaljić 1985: 103) je glagol izveden od imenice *ašik (ljubavnik, dragan; momak koji ašikuje, zaljubljeni (...))* (Škaljić 1985, str. 102/3)) i infinitivnog formanta *-ova(ti)*.

Glagole izvedene infintivnim formantom *-isa(ti)* nismo pronašli.

Kada je u pitanju kategorija *pridjeva*, pronašli smo devet pridjeva koji su dobili oblik u procesu sekundarne adaptacije na terenu jezika primaoca; derivirani su domaćom afiksacijom, odnosno dodavanjem sufiksa na orijentalne imenice, prave pridjeve, glagole i priloge. S druge strane, nijedan pravi pridjev nismo pronašli. Oblici pronađenih deriviranih pridjeva su:

- pridjev izveden sufiksom *-ski* od imenice *džamija: džamiskom* (ponavlja se tri puta), *džamisko, džamiske* (ni Škaljićev rječnik ni Rječnik stranih riječi bosanskog jezika ne navode ovaj pridjevski oblik); *aviliskih*: pridjev izveden od imenice *avlija* (Rječnik stranih riječi bosanskog jezika (2011) navodi ovaj oblik u značenju: *dvorišni* (str. 83) dok ga Škaljić ne spominje) i *ramazanske*: pridjev izveden od imenice *ramazan* (Rječnik stranih riječi bosanskog jezika (2011) navodi ovaj oblik u značenju: *koji se odnosi na ramazan, koji potiče ili pripada ramazanu* (str. 918); kod Škaljića (1985) se oblik ne spominje).
- pridjevi izvedeni sufiksima *-an/-en*: *baštenu* izveden od imenice *bašta*: *1. vrt, 2. voćnjak* (Škaljić 1985, str. 123); *nehareni* izveden od glagola *naheriti gl. svrš. (na- + tur. eğri: kriv, nakrivljen)* (Rječnik stranih riječi bosanskog jezika, 2011, str. 748), *bakrena* – pridjev izveden od imenice *bakar*: *(tur. bakir) (...)* *hemijski element Cu, vrsta metala; veoma dobar provodnik električne energije* (Rječnik stranih riječi bosanskog jezika, 2011, str. 88) i u istom rječniku u izvedenom obliku *bakren: prid. (tur.), odr. v. bākrenī, nešto što je izrađeno od bakra* (str. 88)

Iako je proces preuzimanja i tvorbe turcizama doprinio bogaćenju rječničkog blaga bosanskog jezika, ipak komunikacija (pisana ili usmena), koristeći se samo turcizmima, nije moguća, jer oni ipak nisu izvorne turske riječi od onog trenutka kada su se prilagodile našem gramatičkom sistemu, tj. poprimile fonetsko-morfološke karakteristike našeg jezika i obilježja naših riječi ulaskom u rečenicu.

ZAKLJUČAK

Tema ovog rada bila je pojmovna klasifikacija turcizama i klasifikacija turcizama prema vrstama riječi na primjeru sedam pripovijetki: *Hadžijin mač, Babanova bijeda, Oluja, Gorštaci, Kad tutnji iza brda, Ašikovanje i Sevdalijina ljubav* iz Humine zbirke pripovijetki *Hadžijin mač* (1955). Osim klasifikacija, bavili smo se i tvorbenim aspektom turcizama – imenicama, glagolima i pridjevima.

U sklopu pojmovne klasifikacije uočili smo da turcizmi pronađeni u analiziranom Huminom djelu korespondiraju svim kategorijama koje Hanka Vajzović navodi: zanimanja, zvanja i titule, razni predmeti (kućanski, odjevni, ...), alati, oružje i sl., hrana i piće, životinje, biljke, razne materije i materijali i slično, građevinski pojmovi, arhitektura i slično, nazivi vezani za pojmove iz vremena turske uprave, nazivi po osobini i apstraktne imenice, sakralna leksika, rodbinske veze i slično, ostala leksika: geografski pojmovi; medicina i slično; muzika; novac, mjere i slično, što govori o velikoj zastupljenosti turcizama u spomenutim Huminim pripovijetkama i općenito u bosanskom jeziku. U prilog tome govori klasifikacija prema vrstama riječi na osnovu koje smo saznali da je u pripovijetkama 116 imenica, 8 glagola, 1 analitička gl. forma, 9 pridjeva, 5 priloga, 2 riječice, 1 veznik i 1 uzvik u obliku turcizma. Primjere zamjenica, brojeva i prijedloga turskog porijekla nismo pronašli, a izostanak ovih vrsta riječi kao i pojava tek nekoliko primjera riječica, veznika i uzvika je opravdana činjenicom da se nepromjenjive vrste riječi rijetko posuđuju (i brojevi), uglavnom u skladu s prilikama, ili se uopće ne posuđuju.

Također smo istraživali i procese tvorbe turcizama na primjerima imenica, glagola i pridjeva. Uočili smo da su imenice koje je Humo koristio nastale od orijentalne osnove i nastavka iz jezika primaoca. Glagoli su nastali na dva načina: izvođenjem od imenice ili pridjeva iz turskog jezika ili su su porijeklom od turskih glagola, a pridjevi procesom sekundarne adaptacije na terenu jezika primaoca, tj. derivirani su domaćom afiksacijom, odnosno dodavanjem sufiksa na orijentalne imenice, prave pridjeve, glagole i priloge. S druge strane, nijedan pravi pridjev nismo pronašli.

Iako, kako smo prethodno spomenuli, od turcizama ne možemo sastaviti misaonu cjelinu, oni ipak predstavljaju neizostavan dio leksike našeg jezika i bez njih bi komunikacija često bila nepotpuna, a jezik pisca Hamze Hume bi izgubio liniju pripovijedanja koju sadrže neke njegove pripovijetke (pogledati *Babanova bijeda* ili *Hadžijin mač*), a koja se veže za tradicionalnu bosanskohercegovačku sredinu, njenu sevdalijisku atmosferu i specifičan melos koji postoji samo u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Jahić, Dž., Halilović, S. i Palić, I. (2004). *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Humo, H. (1955). *Hadžijin mač*. Sarajevo: Svjetlost.
- Peco, A. (2007). *Radovi o turcizmima*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo; Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Bemust.
- Rječnik stranih riječi bosanskog jezika. (2011). Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja 18.
- Škaljić, A. (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost; Beograd: Novi dani.

Vajzović, H. (1999). *Orijentalizmi u književnom djelu – Lingvistička analiza*. Fojnica: DD Štamparija „FOJNICA“.

INFORMACIJE O AUTORU

Sanja Merzić

Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Sjeverni logor bb, Mostar
e-mail: sanja.merzic@unmo.ba